

Предмет: Саха литературата

Учуутал: Тимофеева Айтилья Анатольевна, М.С.Егоров аатынан Ньурба 2 №-дээх орто оскуолатын саха тылын уонна литературатын учуутала, Саха Республикатын үөрэҕириитин туйгуна.

Кылаас: 5

Уруок темата: «Олонхо бараммат баайа, кылаан кырыыта»

Уруок сыала:

1. Араас омуок эпостарын билиһиннэрии, саха олонхотун кылаанын биллэрии; Олонхоҕо омуннааһыны (гипербола) уста мээрэйдэрин үөрэтии;
2. Уста кээмэйдэрин билэн, олонхо ис хоһоонун кэбэҕэстик өйдүүр, өйгө онорон көрөр, толкуйдуур, санаатын этэр дьобуру сайыннарыы;
3. Олонхонон киэн туттар киһини иитии;

Уруок хаамыыта:

1. Тэрээһин чаас
Кириити тыл «Олонхо – тыл ууһун кылаан чыпчаала»
2. Саха олонхото
3. Араас дойдуга эпостара
4. Саха мээрэйдэрин араастара
5. Тургутук –тест
6. Түмүк. Рефлексия

Туттуллар тэрил: Компьютер, проектор, проигрыватель

Г.Колесов толоруутугар «Дьулуруйар Ньургун Боотур» олонхо, Олонхо кинигэлэрин уонна олонхо тематыгар суруллубут научнай үлэлэр истиэндэлэрэ.

Уруок хаамыта	Учуутал үлэтэ	Үөрэнээччи үлэтэ
1. Тэрээһин чаас Уруок күлүүһэ. (4 мүн)	Үтүө күнүнэн!	
2. Саха олонхото (10 мүн)	Саха Улуу олонхото. .. Олус да диринг, киэн өй-санаа, билии-көрүү байғала, уус-уран тыл күндү кылаата мунньулан, үйэттэн-үйэбэ сүппэккэ, саха киһитин кутугар-сүрүгэр ингэн сылдыар айымны буоллаҕа. Былыргы былдьаһыктаах дылым Быралыйар быраман мындаатыттан, Урукку охсуһуулаах дылым Уларыйар улаҕаа өттүттэн, Ааспыт алдьархайдаах дылым Анаарыйар анараа таһаатыттан, диэн түн былыргыттан энсэн аан дойду хайдах айыллыбытын киһи-аймах хайдах үөскээн сайдыбытын туһунан сахалыы өйдөбүлү хас көлүөнэ сахаҕа тириэрдэн, диринг билиилээх, мындыр өйдөөх онорон, олох ыарахаттарын уйарга үөрэтэн, киэн көбүстээбитэ буолуой?! Олонхоҕо сир-дойду үөскээһинин, өн сокуонун туһанан өйү-санааны сааһыланыы Олонхолор ааттара. Тыл ууһун кылаан чыпчаала – олонхо. Саха өйүн дириңэ, санаатын күүһэ, тылын мындыра, билиитин киэнэ, көрүүтүн олохтооҕо олонхоҕо тыктарыллан көстөр. Омос аахтаахха, олонхо – тылы тылга дьүөрэлии сатаан, олус сүрдээн-кэптээн, омуннаан суоҕу суорар, өйтөн айар сүдү айымны. Оттон ис күүһүн өйдөөн, тыл суолтатын билэн аахтаахха, олоххо баар буола сылдыбыт көстүүлэри таайтаран эбэтэр ханарытан киһи дэбигис өйдөөбөтүн курдук гына этиллэринэн уратылаах. Олонхо ис кистэлэнин таайарга тыл, этии, өйдөбүл икки ардыгар туох кэпсэнэрин билэр, быһаарар оруоллаах.	Өн-дьүһүн көмөтүнэн уруһуй (практической үлэ)

	Ону быһаарарга олонхону ааһар эрэ кыра, туох-хайдах этиллибитин суолтатын ырытар, толкуйдуур улахан суолталаах. Оннук билиини айылбаһа, бэйэ олоһор алтыһыннараар буоллахха, киһи толкуйдуур мындыр өйгө уһулар, сыаналаан ырытар, анаарар кыахха, ийэ тылы туттар, баһылыыр турукка тийэр. Оттон ийэ тыл, Күндэ эшпитини, «быстар-ойдор күңнэ быыһал-абырал буолар, өлөр-сүтэр күңнэ өрөһүлтэ буолар». Бүгүңнү урукпутугар биһиги олонхонон сирдэтэн сахалыы мээрэйдэри көрүүхпүт, олонхоһо хайдах туттуллан тугу кэрэһэлииллэрин билиэхпит. Олонхо дойдута, биллэрин курдук, алыптаах, омуннаах. Дьэ, кини омуна-төлөнө барыта сахалыы мээрэйдэр кистэлэннэригэр сытар. Маны барытын көрө-истэ сэргэбэлииргитигэр ыңырабын. Саха олонхото киэн, дириң, тыла уус. Кини биир сүрүн уратытынан омуннааһын (гипербола) буолар. Кырдык даһаны, олонхо дойдута омунунан-төлөнүнэн, оннук хомуһуннаах тылынан суруллубут. Эһиги ханнык олонхолору билэбитий? Аахпыккыт дуо? Олонхо аата хайдаҕый? Сүрүн геройдарбыт хайдахтарый? Мөнүрүүр Бөһөнү, Айыы Дьураҕастайы санаан. Биһиги кылааспытыгар олонхону толорооччу Анисимов Ньургун үөрэнэр.	
3. Араас дойду эпостара (9 мүн)	ИЛР Олонхо – биһиги, сахалар, тылынан уус-уран айымньыбыт мунур чыпчаалынан аатырар. Саха олонхото төрүттэммит кэмин чинчийээччилэр быһа холоон 1200 сыл анараа өттүгэр буолуохтаах диэн сабаһалыылар. Аан бастакы «Эр соботох» олонхону Афанасий Уваровскай 1848 сыллаахха бэчээттэппитэ. П.А.Ойуунускай «Дьулуруйар Ньургун Боотур» олонхотунан 1930 сыллаахха суруйуллубут «Туйаарыма Куо» олонхото саха музыкальнай искусствота сайдытыгар сүңкэн суолталаах этэ. 1940 сыллаахха туруоруллубут «Дьулуруйар Ньургун Боотур» диэн музыкальнай драма сүннүүнэн опера суруллубута. Бу опера 1957 сыллаахха Москваҕа саха литературатын күннэригэр бэрт ситиһиилээхтик көрдөрүллүбүтэ. 2005 сыллаахха сэтинньи 25	Оҕолор киргиз «Манас», тыва эпостарыттан быһа тардан ааһаллар.

	күнүгэр ЮНЕСКО тэрийэр хамыһыйата саха олонхото «Шедевры устного нематериального наследия человечества» испииһэҕэр киллэрбитэ. Хас биирдии норуокка норуот тылынан уус-ураннык айан таһаарбыт сүдү айымньылары бааллар. Ол курдук, карелларга «Калевала», эстонцтарга «Калевипоэг», буряттарга «Гэсэр» о.д.а. Билигин биһиги уруулуу омукарбыт айымньыларыттан быһа тардыыны истиэххэйин эрэ. Хайалаах Алтай кайчитын толоруутугар «Маадай Кара»	
4. Уста мээрэйдэрэ (11 мүн)	ТАА Кинилэр төһө унуохтаахтара, күүстээхтэрэ-кыахтаахтара, кыргыттара төһө кэрэлэрэ барыбытын интэриэһиргэтэр. Ону билэргэ өбүгэлэрбит устаны кээмэйдиир мээрэйдэрэ көмөлөһүөхтэрэ. Өбүгэлэрбит урукку дьылларга билиңни курдук кээмэйдиир тэрил суоһуна илиилэринэн-атахтарынан, бэйэлэринэн туохтарын барытын кээмэйдээн ололбуттар эбит. Бу билигин кинилэр кээмэйдэрин көрдөххө, бэрт боростуой эрэри олус чуолкай . Бары бэрт кэбэстик өйдөнөллөр. Ону олоңхолоругар хаалларбыттара билигин олоңхону ситэри өйдүүргэ олус күндү көмө буола сырыттаба... Өбүгэлэр туттар мээрэйдэриттэн төһөнү билэбит? (оболор этэллэр). Билигин көрсүллэр мээрэйдэри көрүң, бэлиэтэниң. Бу барыта орто киһи уңуобунан ылыллар эбит. Орто киһи уңуоба – 164 см. «Атыл» - 100 см «Харыс» - 20 см «Уста мээрэйдэрэ» Көс – 10 км. Былыр сахаларга саамай уһун уста кээмэйэ көс буолара. Билигин көс 10 км тэңнэхэр. Былас – 150 см. Киһи икки илиитин туора ууннабына аңар илиитин уһугуттан нөңүө илиитин уһугар диэри. Хаамыы – 50 см Илии (тарбах) – 2 см Бары уста мээрэйдэрин кытта билистибит, биллибит. Билигин бу мээрэйдэри туһанан, олоңхоттон быһа тардыыларынан сирдэтэн геройдар дьүһүннэрин-бодолорун суоттаан таһаарыахпыт.	Тургутугу толороллор Тургутук 1. <i>Үс былас</i> үөкэйэр өттүктээх, <i>Биэс былас</i> биэкэйэр бииллээх, <i>Алта былас</i> дарайар сарыннаах. <i>Бухатыыр өттүгүн, биилин, сарынын кээмэийин бул.</i> <i>Өттүгэ –?</i> <i>Биилэ – ?</i> <i>Сарына - ?</i> 2. Түһэрбэккэ эттэххэ, <i>Түөрт уон көс</i> төгүрүмтэлээх, Омуннаабакка эттэххэ, <i>Отут көс</i> усталаах, Уорбакка эттэххэ, <i>Уон көс</i> туоралаах. <i>Бухатыыр алааһын устата, туората, төгүрүмтэтэ төһө эбитий?</i> <i>Төгүрүмтэтэ - ?</i> <i>Устата - ?</i> <i>Төгүрүмтэтэ - ?</i> 4. <i>Абыс былас</i> суһуохтаах

		Айталын Куо, <i>Тоѳус былас</i> суһуохтаах Туйаарыма Куо <i>Кыргыттар суһуохтарын уһунун бул.</i>
5. Бэрэбиэркэ	1. Бухатыыр өттүгэ – 450 см Биилэ – 750 см Сарына – 900 см 2. Айталын Куо – 1200 см Туйаарыма Куо – 1350 см 3. Төгүрүмтэтэ – 400 см Устата – 300 см Туората – 100 см	Уччууталы кытта тэннэ үлэлиллэр, бэрэбиэркэнэллэр
Уруок түмүгэ (3 мүн)	Алмаас таас кырыыта: - Бэйэбит норуоппут алмаас айымньытын төһөнөн кырыылыбыт да, оччонон кини өссө күндүтүк килэбэчийэ оонньоуо. Оттон биһиги айымньыбыт төһөнөн килэбэчийэр да – оччонон биһиги Улуубут.	- Тыла-өһө - Историята - Олонхо уйулбата - Олонхо ньымалара - Аан дойдуну кытта сибээһэ